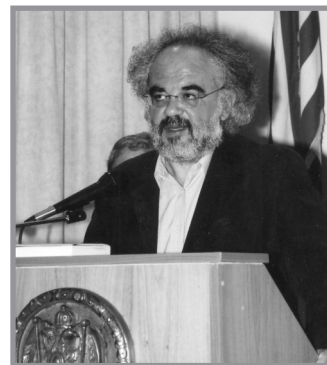

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Πέτρος Παπαπολυβίου
*Αναπληρωτής Καθηγητής
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Κύπρου*

Η παρούσα διάλεξη θα επιχειρήσει να δώσει ορισμένες πρώτες απαντήσεις στο πώς έβλεπαν το ενδεχόμενο ένοπλου απελευθερωτικού αγώνα οι Έλληνες Κύπριοι στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ή αν υπήρξε κάποια σχετική συζήτηση ή ανάλογη προετοιμασία προτού οδηγηθεί η κυπριακή ηγεσία στα όπλα και στην εξέγερση της 1^{ης} Απριλίου 1955. Θα παρουσιαστούν συνοπτικά οι κυπριακές απόψεις για τους ορατούς κινδύνους που διέτρεχαν οι κάτοικοι του νησιού σε περίπτωση πιθανότητας εξέγερσης στην Τουρκοκρατία, και πώς διαφοροποιήθηκε το σκηνικό στην Αγγλοκρατία και ειδικότερα στα τελευταία χρόνια της, αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η αδυναμία οργάνωσης ένοπλης εξέγερσης στην Κύπρο ήταν ξεκάθαρη και δεδομένη στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, και ειδικότερα στις παραμονές της ελληνικής επανάστασης του 1821. Θυμίζουμε το γνωστό απόσπασμα με τους σαφέστατους υπαινιγμούς στο ΙΕ΄ άρθρο του «Σχεδίου Γενικού» της Φιλικής Εταιρείας, τον Οκτώβριο του 1820, όπου υποδεικνύονταν οι ορατοί κίνδυνοι των Ελλήνων Κυπρίων¹:

Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κ. Κυπριανός υπεσχέθη να συνεισφέρει χρήματα ή τροφάς, όσας δυνηθή (...) και τέλος να σκεφθή, πώς να διαφυλάξη το ποίμνιόν του από τους κατοίκους εκεί εχθρούς.

¹ Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της ελληνικής επανάστασεως*, τόμ. Α, Αθήνα 1859, σσ. 53-54.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο Κυπριανός, βέβαια, παρά τις προσπάθειές του για τη «διαφύλαξη του πομινίου του» δεν κατάφερε να προστατεύσει ούτε την ίδια τη ζωή του. Όμως, η σημαντικότερη συνέπεια που προκάλεσαν οι σφαγές της 9^{ης} Ιουλίου 1821 και η αγχώνη της Πλατείας Σεραγίου, και όσα ακολούθησαν σε όλη την Κύπρο, είναι η βαρεία κληρονομιά τους: Η θυσία του εθνομάρτυρα Κυπριανού και των άλλων μητροπολιτών, οι σφαγές, οι εξισλαμισμοί, οι δηώσεις περιουσιών, ο αναγκαστικός εκπατρισμός εκατοντάδων Κυπρίων στην Ελλάδα και στην υπόλοιπη Ευρώπη ήταν γεγονότα που σημάδεψαν την κυπριακή ιστορία αλλά και τη νοοτροπία και τις ζωές των κατοίκων. Και είναι αξιοπρόσεκτο ότι μαζική φυγή Ελλήνων Κυπρίων εξαιτίας του φόβου για επανάληψη της 9^{ης} Ιουλίου σημειώθηκε ξανά, τόσο στη δεκαετία του 1820, όσο και στη δεκαετία του 1830, μετά τις στάσεις του 1833, αλλά και κατά το 1853-1854, εξαιτίας του Κριμαϊκού πολέμου και της όξυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Και αυτές οι μαζικές έξοδοι δεν είχαν καμιά σχέση με το συνεχές μεταναστευτικό ρεύμα προς την ελεύθερη Ελλάδα, τη Μικρασία και την Αίγυπτο για λόγους αποκλειστικά οικονομικούς και εξαιτίας της βαρείας φορολογίας, όπως δείχνει και το υπόμνημα των «εν Ελλάδι φυγάδων Κυπρίων» στις αρχές της δεκαετίας του 1860, που δημοσίευσαν πριν από μερικά χρόνια οι Ιωάννης Θεοχαρίδης και Κωστής Κοκκινόφτας².

Αξίζει να παρατηρήσουμε εδώ, ότι στους πασίγνωστους στίχους του Βασίλη Μιχαηλίδη, με τους οποίους ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός απαντά στον Τούρκο Πασά, Κουτσιούκ Μεχμέτ, η έμπνευση και η γραφίδα του μεγάλου Κύπριου διαλεκτικού ποιητή απηχέι τα αισθήματα που επικρατούσαν στο συλλογικό υποσυνείδητο των Ελλήνων της Κύπρου: Η ελπιδοφόρα απάντηση του εθνομάρτυρα Αρχιεπισκόπου, που εκφράζει και το ποίμνιό του, έχει καθαρά παραμυθιακή και εσχατολογική υφή για τις απειλούμενες επικείμενες σφαγές του 1821. Δεν ευαγγελίζεται την επανάσταση, ενώ οι μόνες αναφορές στην εκδίκηση διά της νεμέσεως είναι η φράση «το κρίμαν στολ λαμιόν σου» και η απειλή των στίχων ότι «το γαίμαν που χιονόννετε που μας τους δεσποτάες ελ λάιν εις την λαμπραϊάν π' αφταίννει να σας κάψη» (Διατηρείται η ορθογραφία της πρώτης έκδοσης των «Ποιημάτων» του Βασίλη Μιχαηλίδη, το 1911). Η υπεραιωνόβια και αθάνατη Ρωμοσύνη, «συνόκαιρη του κόσμου» και της ανθρωπότητας είναι θεοσκέπαστη, και γι' αυτό παρακινείται, κιόλας, ο Οθωμανός διοικητής «να μας σφάξει όλους»: Η Ρωμοσύνη είναι «ακατάλυτη» και τελικώς αυτή θα θριαμβεύσει, όχι με τα όπλα, αλλά επειδή απλώς αυτό αποτελεί νομοτέλεια.

Ο φόβος και η επίγνωση των κινδύνων από τη γεωγραφική θέση της Κύπρου δεν σήμαινε βέβαια την άμβλυνση του εθνικού φρονήματος των Ελλήνων Κυπρίων. Πρό-

² Ιωάννης Θεοχαρίδης – Κωστής Κοκκινόφτας, «Υπόμνημα των «εν Ελλάδι φυγάδων Κυπρίων» (1862 περίπου)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 5 (Λευκωσία 2001), σσ. 359-373.

σφατα επανεκδώσαμε μιαν άγνωστη ανταπόκριση από την Κύπρο που δημοσιεύθηκε στην αθηναϊκή εφημερίδα *Αιών*, του Ιωάννη Φιλήμονος, τον Δεκέμβριο του 1848. Πρόκειται για μια από τις παλαιότερες κυπριακές ανταποκρίσεις που εντοπίζεται σε αθηναϊκό έντυπο. Εκεί, ο αποστολέας με τα αρχικά Σ.Ν. είναι απογοητευμένος μεν από την έλλειψη ενδιαφέροντος της ελληνικής κυβέρνησης προς την Κύπρο, αλλά τονίζει³:

«Απορώ, διότι μ' ερωτάς, οποία αισθήματα εμπνέουσιν ημάς. Ποία άλλα θέλεις να ήναι παρά τα κοινά όλων των υπό των ζυγόν του ξένου ζώντων Ελλήνων; Αγνοείς άρα γε, όπι είμεθα οι Κύπριοι ο τελευταίος κρίκος της αλύσεως του εν διασπορά ελληνικού γένους; Έχομεν ένθεν μεν την Συρίαν, άνωθεν ημών τους Τουρκομάνους της Καραμανίας, αντικρύ δε την Αίγυπτον· αλλ' ημείς εντός της νήσου ημών περιορισμένοι είμεθα Έλληνες· η θάλασσα περικυκλοί ημάς, απομονώνουσα δε την πατρίδα ημών από πάσης αλλοφύλου επιμύξιας, διατηρεί την θρησκείαν, συντηρεί τα ήθη και έθιμα ημών τα Ελληνικά, και εν τω μέσω εθνών βαρβάρων διατηρούμεθα, ό,τι είμεθα, Χριστιανοί δηλαδή και Έλληνες. Ο παραπλέων τας θαλάσσας ταύτας ομογενής, επαναπαύεται ευφροσύνως εις την Κύπρον, διότι εδώ ευρίσκει στήθη, των οποίων οι παλμοί ανταποκρίνονται προς τους παλμούς της καρδιάς του. Η Κύπρος είναι η τελευταία ελληνική όασις εν τω μέσω τοσούτων αλλογενών φυλών».

Οι Τουρκομάνοι της Καραμανίας, μας παραπέμπουν ξανά στον μαγευτικό ποιητικό λόγο του Βασίλη Μιχαηλίδη, ο οποίος παρουσιάζει, στα λόγια του Μουσελίμη, την τουρκική έπαρση που πήγαζε από τη γεωγραφική θέση της Κύπρου και τις ανύπαρκτες δυνατότητες των Ελλήνων Κυπρίων για εξέγερση⁴:

«... κανέναν φόον δεν έχω από τους Κυπριώτες
θωρούν εις την Καραμανιάν πως η Τουρκιά ν' λμπούριν
τέλεια κοντά π' ακούονται κ' οι σκύλλ' αντάν να λάξουν
με μιαν σφυρκαν πέτάσσονται πο' δώθθ' έναν λιγγούριν
κι' ούλους μέσα σε μιαν ώραν μπορούν να τους ησφάξουν.

Και συνοψίζει:

Δα κάτω τούτοι έν' πολλά, πολλά ξωμακρουσμένοι,
περνούν μηνάδες κι' εν έχουν χαπάριν που τα ξένα

³ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Κύπρος: «Η τελευταία ελληνική όασις.» Μια επιστολή στην αθηναϊκή εφημερίδα «Αιών» του 1848», *Επιστημονική Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, τόμ. Η, Λευκωσία 2008, σελ. 72.

⁴ Βασίλειος Μιχαηλίδης, *Ποιήματα*, Λεμεσός 1911, σσ. 19-20.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

*και θέμι έν που την Τουρκιάν στενά τριυροκασμένοι.
Δα κάτω τούτ' έσ σαν τ' αρνιά πωχ χώρκα μαντρισιμένα».*

Από αυτή την καταθλιπτική θέση και τις ακόμη πιο εξουθενωτικές οικονομικές, μορφωτικές και κοινωνικές συνθήκες ήρθε εντελώς αφνιδιαστικά να λυτρώσει τους Έλληνες της Κύπρου η έλευση των Βρετανών, το καλοκαίρι του 1878. Η πολιτική κατάσταση διαφοροποιήθηκε ριζικά, παρότι που η επικυριαρχία της Κύπρου μέχρι το 1914 εξακολουθούσε τυπικά να ανήκει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η αντικατάσταση της οθωμανικής κυριαρχίας από «κυβέρνησιν πεφωτισμένην και φιλάνθρωπον και πατρικήν» και «από έθνος μέγα και ευγενές και μεγαλουργόν», μαζί με τις βρετανικές επαγγελίες για μετατροπή του νησιού σε «παράδεισο της Ανατολής» σκόρπισαν πλήθος προσδοκιών στον κυπριακό Ελληνισμό, ασχέτως εάν έρχονταν σε κραυγαλέα αντίφαση με τον εκβιαστικό τρόπο «εκμίσθωσης» της Κύπρου, ερήμην και εν αγνοία των κατοίκων της.

Οι Έλληνες Κύπριοι, αλλά και ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής ηγεσίας στην Αθήνα, για δεκαετίες υιοθέτησαν ως δόγμα την ελπίδα ότι οι Βρετανοί θα «απέδιδαν» την Κύπρο στην Ελλάδα. Το λεγόμενο «σύνδρομο της Επτανήσου» έριχνε βαρεία τη σκιά του στις πολιτικές εξελίξεις και στην ενωτική κυπριακή αξίωση. Δεκατέσσερα χρόνια μόλις πριν από το 1878, το 1864, η Βρετανία είχε προσφέρει - χωρίς ανταλλάγματα - τα Επτάνησα στην Ελλάδα. Είχε, λοιπόν, δημιουργηθεί η αίσθηση στην Αθήνα και στη Λευκωσία, ότι ο βρετανικός «φιλελληνισμός» θα επαναλάμβανε αυτήν την προσφορά, με την «απόδοση της Κύπρου». Στην πρώτη περίοδο της πολιτικής ιστορίας της Κύπρου στην Αγγλοκρατία, αυτήν που ονομάζουμε «ρομαντική περίοδο του ενωτικού κινήματος», η κυριαρχία της ψευδαίσθησης αυτής είναι πρόδηλη: Υπάρχουν εκατοντάδες αναφορές στα ελληνικά κυπριακά υπομνήματα, στα ψηφίσματα και στην αρθογραφία και στα σχόλια του τοπικού Τύπου για τον «λαμπρότερο αδάμαντα του αγγλικού στέμματος», που θα ήταν η Κύπρος, όταν οι Άγγλοι θα αποφάσιζαν να την προσφέρουν στην Ελλάδα. Οι Κύπριοι πολιτευτές μέχρι τη δεκαετία του 1920, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όχι απλώς ήταν «φίλαγγλοι», αλλά θαύμαζαν κιόλας τον βρετανικό φιλελευθερισμό, και αυτό φαίνεται από τις εντυπώσεις ή τις επιστολές τους, όταν επισκέπτονταν το Λονδίνο, και έβλεπαν να επικρατεί στην Αγγλία - για τα δεδομένα της εποχής - απόλυτη δημοκρατία, πολύ περισσότερη από αυτήν που βίωναν στην Κύπρο, ειδικά ως προς την ελευθερία έκφρασης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵. Ήταν και αυτή μια κραυγαλέα αντίφαση ανάμεσα στην πραγματικότητα της Κύπρου, όπου οι Βρετανοί κυβερνητικοί υπάλ-

⁵. Βλ. ενδεικτικά τις ανταποκρίσεις του Αντς (Νικ. Κλ. Λανίτης) από το Λονδίνο στην εφημ. *Αλήθεια* της Λεμεσού, φ. 16-10-1897, 23-10-1897 και 30-10-1897.

λήλοι κρατούσαν σε απόσταση και απέφευγαν οποιαδήποτε σχέση με τους «ιθαγενείς». Δεν ήταν βέβαια δυνατόν να γίνει λόγος, ούτε καν σκέψη ανάληψης ένοπλης δράσης εναντίον της μεγάλης αποικιακής υπερδύναμης, κι αυτό άσχετα με τα νομικά προσκόμματα, που επικαλούνταν κι οι ίδιοι οι Βρετανοί μέχρι το 1914, και τα οποία κρατούσαν με το γράμμα και τους τύπους του διεθνούς δικαίου την Κύπρο στην «φιλή» κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα, όταν με την πάροδο του χρόνου οι Κύπριοι άρχισαν να έρχονταν αντιμέτωποι με τη βάνανυση περιφρόνηση του πολιτικού τους αγώνα από τους κυβερνητικούς αποικιακούς υπαλλήλους στο νησί, είναι χαρακτηριστικό όπi τους ονόμαζαν και τους θεωρούσαν «μικροαγγλούς»⁶, οι οποίοι δεν ήταν δυνατόν να εκφράζουν το «φιλελληνικό μεγαλείο» της «φιλελεύθερης δύναμης». Βεβαίως, σε επίρρωση των ελπίδων αυτών και των ψευδαισθήσεων των αφελώς και αθεράπευτα ρομαντικών Ελλήνων Κυπρίων πολιτευτών εκείνης της περιόδου, κατά κάποιον τρόπο η πίστη για τη γενναιοδωρία της αποικιακής δύναμης δεν αποδείχθηκε λανθασμένη: Η προσφορά για «απόδοση» της Κύπρου στην Ελλάδα ήλθε, αλλά έγινε μόνο μια φορά, και δεν επρόκειτο να επαναληφθεί ποτέ.

Όπως είναι γνωστό, στις αρχές Οκτωβρίου 1915, μετά τη δεύτερη παραίτηση της κυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου και τον σχηματισμό «ουδετερόφιλης» κυβέρνησης υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, η Βρετανία, επιχειρώντας να κλείσει το ρήγμα που απειλούσε τα συμφέροντα των Συμμάχων στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, λίγες ημέρες ύστερα από την απόβαση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη προσέφερε, μέσω του πρεσβευτή της στην Αθήνα, Francis Elliot, την Κύπρο στην Ελλάδα, με μόνο αντάλλαγμα την ελληνική έξοδο στον πόλεμο, στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, ανεξάρτητα από τα τυχόν μεταπολεμικά εδαφικά κέρδη της χώρας. Ο Αλ. Ζαΐμης, ο οποίος έμεινε στην πρωθυπουργία μόλις οκτώ ημέρες, απέρριψε την προσφορά της Κύπρου, προβάλλοντας την επιθυμία της κυβέρνησής του να παραμείνει η χώρα ουδέτερη, ικανοποιώντας έτσι τους φιλογερμανικούς κύκλους του Γενικού Επιτελείου και των Ανακτόρων. Μια μοναδική ευκαιρία για την ένωση της Κύπρου χάθηκε, χωρίς να προκληθεί ιδιαίτερος θόρυβος στην Αθήνα, με την επίκληση των κινδύνων για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, εάν η Ελλάδα πολεμούσε εναντίον των χωρών αυτών. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι Έλληνες της Κύπρου δεν «κινδύνευαν κάτω από τη βρετανική διοίκηση», όπoια και αν ήταν η ελληνική επιλογή⁷.

⁶ Περιστατικά «μικροαγγλισμού», δηλαδή χλευασμού και εκδήλωσης εχθρότητας απέναντι στα ενωτικά αισθήματα των Ελλήνων της Κύπρου βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997, σσ. 67-69, 195-196.

⁷ Για την προσφορά του 1915 βλ. κυρίως, Γιάννης Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Αθήνα 1980, σσ. 17-23 και Loukis Theocharides, "The British Offer of Cyprus to Greece (1915)", *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τόμ. XXVI (2000), παράρτημα.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ανεξάρτητα από την κατάληξή της, η πρόταση προκάλεσε την κυπριακή λαϊκή συγκίνηση. Οι Έλληνες πολιτευτές, που είδαν με αμηχανία τη σύγκρουση βασιλιά Κωνσταντίνου – Ελ. Βενιζέλου και την απόρριψη της προσφοράς της Κύπρου, περιορίστηκαν στην αποστολή ενός ακόμη ενωτικού υπομνήματος, με ευχαριστίες για την «έμπρακτον και γενναίαν αναγνώρισιν των εθνικών δικαίων» τους. Τόσο ο Αρμοστής E. Clauson κατά την παραλαβή του υπομνήματος, όσο και ο Υπουργός Εξωτερικών E. Grey, μιλώντας στο Κοινοβούλιο, προειδοποίησαν ότι μετά την ελληνική άρνηση το ενωτικό ζήτημα «ετάφη διά παντός», όμως οι εκτιμήσεις τους δεν λήφθηκαν σοβαρά υπ' όψη στη Λευκωσία⁸. Η ηγεσία των Ελλήνων Κυπρίων δεν είχε αντιληφθεί την πολυπλοκότητα του προβλήματος και τη σταδιακή σύνδεσή του με τη στρατιωτική ισορροπία στην Ανατολική Μεσόγειο, τις εκάστοτε διεθνείς συγκυρίες και τα ευμετάβλητα και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Στην Αθήνα, μέχρι το 1912 οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν είχαν ασχοληθεί με το Κυπριακό: Ο βαρύς αντίκτυπος του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, ο Μακεδονικός Αγώνας, το Κρητικό ζήτημα, και οι προσπάθειες στρατιωτικής αναδιοργάνωσης, καθιστούσαν απαγορευτική κάθε σκέψη ελληνικής ανάμειξης. Την απουσία του επίσημου ελληνικού ενδιαφέροντος υπογράμμιζαν οι συνεχείς αλλαγές Προξένων στο Προξενείο της Λάρνακας, ενώ για μεγάλα χρονικά διαστήματα η προξενική θέση παρέμενε κενή. Στα 1911-1912 ο Πρόεδρος στο Λονδίνο Ιωάννης Γεννάδιος συνέταξε δύο εκθέσεις εξαιρετικού ενδιαφέροντος, πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε η ελληνική πολιτική στο Κυπριακό⁹. Ο πολύπειρος διπλωμάτης απέδωσε τη βρετανοτουρκική προσέγγιση στην Κύπρο στη λανθασμένη πολιτική της ελληνικής κυπριακής ηγεσίας. Επέμεινε στην ανάγκη χάραξης και επιβολής από το «εθνικό κέντρο» της κατευθυντήριας γραμμής, την οποία όφειλαν να ακολουθήσουν με αυστηρότητα «τα εκτός του Βασιλείου τρία τέταρτα του όλου ελληνικού έθνους», ενώ τόνισε, από το 1911, την πεποίθησή του ότι η Βρετανία θα χρησιμοποιούσε το νησί ως αντάλλαγμα στη μεταβολή των ισορροπιών στη Μέση Ανατολή και διατύπωσε πρώτος την άποψη, που αργότερα κατέστη βασικό δόγμα στην Αθήνα, ότι απαραίτητη προϋπόθεση για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν η συνεργασία με τις βρετανικές αρχές, δηλαδή η ουσιαστική αναστολή του εσωτερικού πολιτικού αγώνα. Το ερώτημα ήταν, εάν η κυπριακή πολιτική ηγεσία, η οποία, ούτως ή άλλως, συνέδεε την επίλυση του ενωτικού ζητήματος με την «αγγλική μεγαλοφροσύνη», είχε τη δυνατότητα και τη διάθεση να αλλάξει πορεία, επιβάλλοντας πολιτική «σιγής», και αναμέ-

⁸ Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Η Κύπρος κατά τον αιώνα της Παλιγγενεσίας*, 1821-1930, Αθήνα 1930, σσ. 84-87 και Ν. Κατράνος, *Κυπριακόν Λεύκωμα «Ζήνων»*, έτος Β, Λευκωσία 1918, σσ. 75-77.

⁹ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Το κυπριακό ενωτικό αίτημα ανάμεσα στη «θήρα των ιδανικών» και την «πραγματική πολιτική». Δύο εκθέσεις του Ιωάννη Γενναδίου», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τόμ. XXVII, Λευκωσία 2001, σσ. 273-307.

νοντας με στωϊκότητα το «πλήρωμα του χρόνου». Όπως έδειξαν όσα ακολούθησαν, αν και οι περισσότεροι Κύπριοι πολιτευτές υπερθεμάτιζαν δημοσίως υπέρ του δικαίωματος της ελληνικής κυβέρνησης να καθορίζει την γενικότερη εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, με γνώμονα την πορεία και τους κινδύνους όλων των εθνικών διεκδικήσεων, οι φωνές που απαιτούσαν «να κινηθούν και οι Κύπριοι» δεν είχαν εκλείψει, και η πολιτική ηγεσία των Ελλήνων του νησιού θα συνέχιζε τις αμφιταλαντεύσεις και τις παλινωδίες ανάμεσα στην «πειθαρχία» και στη «μαχητική διεκδίκηση», στην υπερασιοδοξία και στην απογοήτευση.

Με την απόρριψη της πρότασης του 1915, για πρώτη φορά ελληνική κυβέρνηση πήρε τόσο σημαντική απόφαση για το μέλλον της Κύπρου. Η εδαφική επέκταση και η ισχυρή προσωπικότητα του Βενιζέλου είχαν επιβάλει και στη Λευκωσία την άποψη ότι το «εθνικόν κέντρον» είχε το αδιαμφισβήτητο δικαίωμα να καθορίσει τον χρόνο διεκδίκησης της Κύπρου, σε συνάρτηση με τις υπόλοιπες προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής. Στα πλαίσια του άγραφου δόγματος «η Ελλάς αποφασίζει και η Κύπρος συγκατατίθεται» η ελληνική κυπριακή ηγεσία δέχθηκε αδιαμαρτύρητα την απόρριψη της βρετανικής προσφοράς και μια πρόταση που έγινε για μαχητικές παραστάσεις των Κυπρίων πολιτευτών στην Αθήνα δεν τελεσφόρησε, καθώς υπήρχε βεβαιότητα για τη σύντομη επίλυση του ζητήματος και εμπιστοσύνη στις ελληνικές κυβερνήσεις. Πρέπει να πούμε, βέβαια, ότι η ρητορική των ενωτικών αιτημάτων σταδιακά γινόταν πιο μαχητική, αλλά στην ουσία κανείς δεν σκεφτόταν ότι υπήρχε άλλη διέξοδος από τη συνθήκη πρακτική των υπομνημάτων, των ψηφισμάτων και των θορυβωδών συλλαλητηρίων υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα. Ήδη από τον Απρίλιο του 1912, στη σύγκρουση με τον τότε Αρμυστή, που οδήγησε στην παραίτηση των Ελλή-

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

νων βουλευτών από το Νομοθετικό Συμβούλιο, η Κεντρική Επιτροπή Πολιτικού Αγώνα, υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου και τα κατά τόπους συλλαλητήρια διακήρυξαν:

*«ότι ουδεμία ενέργεια, ουδεμία πίεσις, ουδεμία εγκόσμιος δύναμις δύ-
νεται να καταστείλη ή μεταβάλη τα εθνικά αυτού [του κυπριακού λαού]
φρονήματα και την αναλλοίωτον αυτού θέλησιν, όπως προσαρτηθή εις
το ομόφυλον βασίλειον της Ελλάδος»¹⁰.*

Όμως, ακόμη και στα χρόνια των απογοητεύσεων, κατά την περίοδο 1920-1925, οι φωνές που ακούγονταν και επικράτησαν δεν ήταν υπέρ της σκλήρυνσης του ενωπι-
κού αγώνα. Αντίθετα, δειλά – δειλά εμφανίστηκαν οι πρώτες αμφισβητήσεις στην
παραδοσιακή πολιτική ηγεσία, πρώτα με τους «επταδικούς» των εκλογών του 1921,
και στη συνέχεια με την εμφάνιση του Κομμουνιστικού και του Αγροτικού Κόμματος
και με τα αποτελέσματα των εκλογών του 1925 και την ήττα των «παλαιοϊδεατών»
πολιτευτών. Με εξαίρεση τα προωθημένα κηρύγματα των νεοφώτιστων «σεχταρι-
στών» του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου, οι νέοι πολιτευτές δεν αμφισβητού-
σαν τον αγώνα για την ένωση, αλλά υποστήριζαν ότι ύστερα από πενήντα χρόνια
βρετανικής κατοχής ήταν καιρός να γίνει αγώνας και για την οικονομική ανάπτυξη
του τόπου. Βέβαια, αμέσως μετά, δηλαδή την περίοδο που προηγήθηκε της οκτω-
βριανής εξέγερσης του 1931, το κλίμα είχε αλλάξει και τα πολιτικά αδιέξοδα σε συν-
δυασμό με τους αδέξιους χειρισμούς του Storrs και τη γενικότερη οικονομική
στασιμότητα είχαν πυροδοτήσει την όξυνση: Όμως, μέσα στο πλαίσιο των συνταγ-
ματικών ελευθεριών που είχαν παραχωρήσει οι Βρετανοί, η «ριζοσπαστική πολιτική»
που πρότειναν οι νεότεροι πολιτευτές δεν είχε και πολλές εναλλακτικές διεξόδους.

Υπήρχε, όμως, στις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας, σκέψη για κάποιου είδους
ένοπλη οργάνωση των Ελλήνων Κυπρίων; Η απάντηση, με τα μέχρι τώρα γνωστά
και δημοσιευμένα στοιχεία είναι αρνητική. Παρατηρήθηκε, βέβαια, στα τέλη του 19^{ου}
αιώνα η ένταξη αρκετών γνωστών Κυπρίων πολιτευτών στην «Εθνική Εταιρεία»,
ανάμεσά τους του Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλου Παπαδόπουλου, του Ανδρέα Θε-
μιστοκλέους, του Νικόλαου Κλ. Λανίτη, του Χριστόδουλου Σώζου, κ.ά., όμως οι
σκοποί της «Εταιρείας», τουλάχιστον για την Κύπρο, περιορίζονταν στην κυκλο-
φορία φυλλαδίων της οργάνωσης, στη συλλογή χρημάτων με την οργάνωση εράνων,
και στην αποστολή εθελοντών για τον επικείμενο ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897¹¹.
Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1910 εντοπίζονται στον κυπριακό Τύπο αρκετά

¹⁰ Βλ. (Ανώνυμος), *Η πολιτική κρίσις εν Κύπρω. Επίσημα έγγραφα*, Λευκωσία 1912, σσ. 37-38.

¹¹ Για τα κυπριακά τμήματα της «Εθνικής Εταιρείας» βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, *Φαινόεν σημείον ατιχογύς
πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία 2001, σσ. 91-114.

άρθρα όπου, μέσα στο γενικότερο κλίμα της ευφορίας για την «επικείμενη ένωση», στα πλαίσια της λεγόμενης «ελληνοβρετανικής φιλίας», καταγράφουν τους κινδύνους από την επικείμενη μετατροπή της Κύπρου σε βρετανική κτήση: *Δυσκολότερον είναι να διαφύγωμεν τους γαμψούς όνυχας του βρετανικού λέοντος, ή να διασπάσωμεν τας χαλαρωμένας ήδη αλύσεις του προκατόχου δεσπότη, διέβλεπε η «Ηχώ της Κύπρου» της Λάρνακας τον Ιανουάριο του 1913¹², ενώ η συμπολίτιδα της, εφημερίδα «Ένωσις», του Χριστόδουλου Κουππά, διαπίστωνε ότι αι ευρωπαϊκαί δυνάμεις χάριν του ιδίου συμφέροντος και των βλέψεων των θυσιάζουσι τα πάντα¹³, συμπληρώνοντας ότι το μόνο όπλο που διέθετε ο κυπριακός λαός σε περίπτωση διάψευσης των ελπίδων του ήταν η ηθική διαμαρτυρία.*

Αντίθετα, υπήρχαν και μεμονωμένες φωνές που δεν απέρριπταν a priori την εξέγερση κατά των Βρετανών, αλλά την είχαν προβλέψει, όπως ο Μανιάτης λαϊκός και εθνικός ηγέτης της Λευκωσίας Νικόλαος Καταλάνος, τον Ιούνιο του 1913¹⁴:

«Είναι κραταιά και ακαταμάχητος η βρετανική δύναμις ώστε να συντρίψη τους νησιώτας δι' ενός νεύματος μόνου, αλλά και το δίκαιον του Κυπρ. Λαού είναι τοσούτον μέγα και ισχυρόν ενώπιον του Θεού και του κόσμου· ώστε να μη πτοήται και να τρέμη αυτήν.

Η ανακήρυξις της Κύπρου εις κτήσιν αγγλικήν θα γένηται η αφετηρία πείσμονος, σταθερού, και μακρού αγώνος του Κυπριακού λαού, ανακαλούντος εις την εθνικήν ιστορίαν του τους ενδόξους επτανησιακούς αγώνας και τούτων σφοδροτέρους έπι· η Κύπρος θα αποβή άλλη Κρήτη, προς ην επί δεκάδας ετών η Αγγλία έτεινε τας μακράς και αρπακτικές αλλ' αβράς χείρας αυτής και πάντοτε απέσυρεν αυτάς προ της αιχμής του Κρητικού μαυρομάνικου. Αι στρατιωτικά αρεταί των Κυπρίων εθελοντών [γεννοεί στους Βαλκανικούς πολέμους], εκτιμηθέντων υπέρ αυτούς τους Κρήτας, είναι μερική εκδήλωσις των κεκρυμμένων πολεμικών αρετών της όλης κυπριακής ψυχής, ήτις προ του εθνικού κινδύνου θα εξεγερθή όλη και θα γιγαντωθή αντιμέτωπος και ακαταγώνιστος Δαβίδ κατά του Βρεττανού Γολιάθ πιστεύουσα εις τον Θεόν και το Δίκαιον αυτής».

Πέρα, όμως, από τον ενθουσιώδη επαναστατικό μεγαλόστομο λόγο του Νικ. Καταλάνου, ένα γεγονός που δεν μπορούσε να μείνει ασχολίαστο από τους πολιτικούς

¹² «Οι Αυτονομιακοί και ημείς», εφημ. *Ηχώ της Κύπρου*, 3-2-1913.

¹³ «Η Μορμολύκη της Ευρώπης», εφημ. *Ένωσις*, 24/6-6-1913.

¹⁴ «Οι θρύλοι περί Κύπρου. Η στάσις των Κυπρίων», εφημ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 1-6-1913.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

αναλυτές του κυπριακού τύπου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20ού, ήταν η τελείως διαφορετική εξέλιξη του κρητικού ζητήματος, σε αντίθεση με τη στασιμότητα του κυπριακού προβλήματος. Οι έπαινοι με τα στερεότυπα δοξαστικά σχόλια για την «ανδρεία» ή την «αυτοθυσία» των Ελλήνων της Κρήτης αφθονούσαν στα άρθρα των κυπριακών εφημερίδων, με αποτέλεσμα την αναπόφευκτη σύγκριση με την αδράνεια, την πολιτική «δειλία» και την έλλειψη πολιτευτών με τόλμη και όραμα στον κυπριακό δημόσιο βίο: Οι Κρήτες στα είκοσι πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας είχαν επαναστατήσει κατ' επανάληψη, ενώ οι Κύπριοι το μόνο που είχαν καταφέρει, ήταν να συγκεντρώσουν μια φορά τον λαό σε συλλαλητήρια υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα, σχολίαζε απογοητευμένος αρθρογράφος σε εφημερίδα της Λεμεσού, τον Ιανουάριο του 1897. Η σύγκριση Κρήτης - Κύπρου, σχεδόν πάντοτε εις βάρος της δεύτερης, θα συνεχιζόταν για πολλά χρόνια, με την απαραίτητη, όμως, επεξήγηση από τους Κύπριους σχολιαστές, ότι στην περίπτωση του νησιού τους η ένοπλη διεκδίκηση του πολιτικού τους αιτήματος ήταν τελείως αδιανόητη και «ούτε θα χρειαζόταν ποτέ». Αντίθετα, όταν η σύγκριση μεταξύ των «πολεμοχαρών Κρητών» και των «ειρηνικών Κυπρίων που δεν ενδιαφέρονταν για την ελευθερία τους» γινόταν από Ευρωπαίους (και δη Βρετανούς) δημοσιογράφους ή πολιτικούς, τότε τα σχόλια ενοχλούσαν ιδιαίτερα τον κυπριακό τύπο, με συνέπεια να υπερτονίζεται πάντοτε η εθελοντική συμμετοχή των κατοίκων του νησιού στις πολεμικές αναμετρήσεις του ελληνικού κράτους, που αποδείκνυε και την «κυπριακή ανδρεία». Το απόσπασμα που ακολουθεί, από ένα άρθρο κυπριακής εφημερίδας τον Δεκέμβριο του 1897, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της, συντριπτικά αρνητικής για την Κύπρο, σύγκρισής της με την Κρήτη του 1866-1912¹⁵:

«Ο διεξερχόμενος την τελευταίαν κρητικήν ιστορίαν, ο μελετών και εξετάζων τα εν αυτή δρώντα πρόσωπα και συγκρίνων είτα αυτά προς τους εν Κύπρω θρησκευτικούς και πολιτικούς άνδρας, απορεί αν πρέπει να θαυμάση περισσότερο την ηρωτόκον νήσον, ήτις γεννά ου μόνον μαχητάς αδαμάστους το φρόνημα και το σώμα, αλλά και πολιτικούς νουνεχείς και ανδροπρεπείς, ή να ελεεινολογήση την τύχην της ταλαίνης Κύπρου, στερουμένης και των μεν και των δε. Και των μεν πρώτων ακριβώς ειπείν, δεν στερείται η νήσος - τούτο τουλάχιστον απέδειξεν ο τελευταίος ελληνοτουρκικός πόλεμος, και τούτο ελπίζομεν, θ' αποδείξη μέλλουσα τυχόν περίστασις - αλλά περί των δευτέρων, δεν δυνάμεθα

¹⁵ Το απόσπασμα είναι από το άρθρο «Κρήτη και Κύπρος. Μας λείπουν άνδρες», εφημ. Αλήθεια, 4-12-1897. Πρβλ. παρόμοιες συγκρίσεις στα άρθρα (Ανώνυμος, Αθήνα 16 Δεκ. 1896), «Εργασθώμεν», Φωνή της Κύπρου, 31/12-1-1897, «Τι κάμνομεν;», «Σώσατε τας αρχαότητας», Αλήθεια, 26/7-1-1897 και 20-11-1897, «Οι Κρήτες ως υπόδειγμα», Σάπλιγξ, 12-12-1898.

με όλην μας την καλήν διάθεσιν να είπωμεν ότι ευμοιρεί τοιούτων».

Αντίστοιχη στερεότυπη εντύπωση για το «απόλεμο» των Κυπρίων επικρατούσε και στην Αθήνα, για πολλές δεκαετίες: Όπως αφηγείται ο κατόπιν στρατηγός του Ιππικού Ιωάννης Τσαγγαρίδης, όταν νεαρός σπουδαστής στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1906 είχε εκμυστηρευτεί στον (κυπριακής καταγωγής) στρατηγό Λεωνίδα Λαπαθιώτη την απόφασή του να πάρει μέρος εθελοντικά στον Μακεδονικό Αγώνα, πήρε την εξής αποκαρδιωτική απάντηση: «Σεις οι Κύπριοι δεν εξέρετε ούτε σουγιά να κρατήσετε. Θα πας να προσφερθείς σαν σφάγιο στους Κομιτατζήδες». Η εναλλακτική πρόταση του Λαπαθιώτη, που ακολούθησε τελικώς ο Τσαγγαρίδης, ήταν να καταταχθεί εθελοντής στο στρατό, όπου βέβαια, διέπρεψε...

Η εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931 ήταν αυθόρμητη και ανοργάνωτη και όχι αποτέλεσμα οργανωμένου επαναστατικού σχεδίου. Υπήρχε μια παρατεταμένη απογοήτευση εναντίον της βρετανικής πολιτικής και ειδικά εναντίον του κυβερνήτη Ronald Storrs, αλλά η ξαφνική παραίτηση του Μητροπολίτη Κιτίου Νικοδήμου Μυλωνά ήταν αυτή που επιτάχυνε τα γεγονότα. Πιο ενδιαφέρουσα για το θέμα μας είναι η γνωστοποίηση της ίδρυσης της «Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως Κύπρου» (Ε.Ρ.Ε.Κ.), στις 18 Οκτωβρίου του 1931, που δρούσε ως κλειστή συνωμοτική οργάνωση από το 1930, με πρόγραμμα την αποχώρηση από τη Βουλή και τη δημιουργία σε όλη την Κύπρο «χάους και αδιεξόδου με κωλυσιεργίες και δολιοφθορές». Με τα αδιάλλακτα κηρύγματα της ΕΡΕΚ, που ο ιδρυτικός πυρήνας της ταυτιζόταν με τον «κύκλο της Κερύνειας», γύρω από τον Μητροπολίτη Μακάριο Μυριανθέα, συμπαρατάχθηκε ο Μητροπολίτης Κιτίου, που συνέχισε τις εμπρηστικές του ομιλίες, με αποκορύφωμα τον λόγο της Λεμεσού, στις 20 Οκτωβρίου: «Εν ονόματι του Θεού και του λαού κηρύττω την ένωση μετὰ της μητρός Ελλάδος και την ανυπακοήν και την ανυποταξίαν εις τους ανόμους νόμους του ανηθίκου, φαύλου, και επονειδίστου καθεστώτος, όπερ καλείται «Αγγλικόν καθεστώς». Τόσο οι «δολιοφθορές» της ΕΡΕΚ όσο και η «ανυποταξία» του Νικοδήμου είναι άγνωστο - κατά την άποψή μας απίθανο - εάν είχε σχεδιασθεί μέχρι πού θα έφθαναν¹⁶.

¹⁶ Για τα «Οκτωβριανά» βλ. *Disturbances in Cyprus in October 1931. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty*, London 1932, G. S. Georgiallides, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The causes of the 1931 crisis*, Nicosia 1985, Ronald Storrs, *Orientalisms*, London 1937, Βίας Λειβαδάς - Γιάννης Σπανός - Πέτρος Παπαπολυβίου, *Η εξέγερση του Οκτώβρη 1931 (Τα Οκτωβριανά)*, Λευκωσία 2004, Σάββας Λοϊζίδης, *Ατυχή Κύπρος. Πώς έζησα τους πόθους και τους καημούς της 1910-1980*, Αθήνα 1980, Γιάννης Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος, ό.π.*, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η στάση της ελληνικής κυβερνήσεως κατά την κυπριακή κρίση του 1931», *Επιστημονική Επετηρίς Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών* (1976-1977), σσ. 485-511, Πέτρος Στυλιανού, *Τα Οκτωβριανά. Η εξέγερση του 1931 στην Κύπρο*, Λευκωσία 2002, Θεοφάνης Χ. Τσαγγαρίδης, *Το ημερολόγιο ενός εξορίστου 1931-1946*, Αθήνα 1948, Γ. Χατζηκωστής (ανθολόγηση - εισαγωγή), *Η κυπριακή εξέγερση του 1931*, Λευκωσία 1983.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Πάντως, δεν αποκλείεται ο σκληρός πυρήνας της ΕΡΕΚ, ειδικά στη μικρή πόλη της Κερύνειας, να διατήρησε και στα επόμενα χρόνια, στη διάρκεια της δικτατορίας, κάποιου είδους οργανωτική επαφή, με άγνωστη δράση. Ένας άλλος τομέας για τον οποίο δεν υπάρχει μια ειδική μελέτη και παραμένει άγνωστος σήμερα, είναι το ζήτημα της «παθητικής αντίστασης»: Άρθρα και σχόλια για την πολιτική του Μαχάτμα Γκάντι φιλοξενούνταν τακτικά στις κυπριακές εφημερίδες του 1930-1931, ενώ στις ημέρες της εξέγερσης του 1931 ο βουλευτής Καρπασίας, Κυριάκος Π. Ρωσσίδης, μιλώντας στην Αμμόχωστο, ανέπτυξε πλήρες πρόγραμμα παθητικής αντίστασης, που προέβλεπε μεταξύ άλλων, «οικονομικό πόλεμο» εναντίον της κυβέρνησης, τη διακοπή του καπνίσματος - για να προκληθεί οικονομική ζημιά στη Βρετανία, την υποστήριξη της τοπικής βιοτεχνίας με την ύφανση βαμβακερών ενδυμάτων, τις παραιτήσεις των ντόπιων ανώτερων κυβερνητικών υπαλλήλων, κ.ο.κ.¹⁷. Κάποιες από τις προτάσεις του Κυρ. Ρωσσίδα επαναλήφθηκαν και έγιναν πράξη στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ.

Στην Ελλάδα τα «Οκτωβριανά» προκάλεσαν πανελλήνια συγκίνηση και για πρώτη φορά οργανώθηκαν στις μεγάλες πόλεις μαχητικές αντιβρετανικές διαδηλώσεις για το Κυπριακό. Κύριος φορέας της συμπαράστασης προς την Κύπρο ήταν η επιτροπή που ιδρύθηκε στην Αθήνα, με επικεφαλής τον πρώην πρόεδρο της Δημοκρατίας, Παύλο Κουντουριώτη, και μέλη δεκάδες επιφανείς προσωπικότητες, πολιτικούς όλων των παρατάξεων, γνωστούς λογοτέχνες και απογόνους αγωνιστών του 1821 (Ιω. Δαμβέργης, Φιλ. Δραγούνης, Ι. Θεοτόκης, Αλ. Κορυζής, Κ. Κοτζιάς, Σπ. Λοβέρδος, Κ. Μαζαράκης - Αινιάν, Μ. Π. Μελάς, Ι. Μεταξάς, Αντ. Μπενάκης, Π. Νιρβάνας, Κ. Παλαμάς, Γ. Πεσματζίου, Ν. Ραγκαβής, Ι. Ράλλης, Άγγ. Σικελιανός, κ.ά.)¹⁸. Ο λαϊκός ενθουσιασμός σε πολλές περιπτώσεις οδήγησε και σε εκδηλώσεις εκτός κυπριακής πραγματικότητας: Στη Θεσσαλονίκη δεκάδες παλαιοί πολεμιστές γράφτηκαν για να κατέλθουν ως εθελοντές στην Κύπρο και να πολεμήσουν στο πλευρό του κυπριακού λαού(!)¹⁹, ενώ μια κίνηση ανώτερων αξιωματικών στην Αθήνα για πιθανή οργάνωση αντάρτικου στο νησί ναυάγησε σχεδόν αμέσως, ως εντελώς ανεδαφική και ανεφάρμοστη ενέργεια. Από τη σκληρότητα και την καταπίεση της αποικιοκρατικής αντεπανάστασης της Παλμεροκρατίας της δεκαετίας του 1930, τη στέρηση των συνταγματικών ελευθεριών, τις εξορίες και τους εκτοπισμούς, την επέμβαση στην εκκλησία και στην παιδεία, την επιβολή σκοταδιστικής λογοκρισίας και την απαγόρευση

¹⁷ Π. Στυλιανού, *Στο ίδιο*, σσ. 91-93.

¹⁸ Βλ. Πάτροκλος Σταύρου, *Ο Παλαμάς και η Κύπρος. Δέκα ανέκδοτα γραμμата του ποιητού. Μελέτη*, Αθήνα 1968, σσ. 35-38, 115-116 και Ρίτσα Φράγκου - Κικίλια, *Η κραυγή της Κύπρου, κραυγή του Αγγέλου Σικελιανού*, Λευκωσία - Αθήνα 2005.

¹⁹ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Σχέσεις Κύπρου και Μακεδονίας στον εικοστό αιώνα», στον τόμο *Πολιτιστικές Υπηρεσίες (έκδ.), Κύπρος και Μακεδονία. Σχέσεις μέσα στο χρόνο*, Λευκωσία 1998, σελ. 97.

των ελληνικών σημαίων και του ελληνικού εθνικού ύμνου, την εγκαθίδρυση συστήματος αστυνομοκρατίας και χαφιεδισμού, γεννήθηκε, κατά την άποψή μας, για πρώτη φορά το ανταποικιακό μίσος που χρειαζόταν για να οπλίσει τα χέρια των αγωνιστών της ΕΟΚΑ του 1955. Από την άλλη, λόγω της αντιστασιακής δραστηριότητας και της εθνοπρεπούς στάσης του Λεοντίου και των εξόριστων Ιεραρχών, Κιτίου Νικοδήμου και Κυρηνείας Μακαρίου, η βρετανική πολιτική λειτούργησε - ακουσίως - υπέρ της αναβάθμισης του εθναρχικού ρόλου της Εκκλησίας. Κατά το διάστημα 1878-1931 ο Αρχιεπίσκοπος είχε *ex officio* την ηγεσία του κυπριακού λαού, ήταν όμως «πρώτος μεταξύ ίσων», αφού μεγάλο ρόλο στη χάραξη της πολιτικής γραμμής είχαν οι βουλευτές και οι άλλοι πολιτευτές. Ο πολιτικός κόσμος, μάλιστα, μέχρι και τις παραμονές των «Οκτωβριανών», διεκδικούσε δυναμικά τον πρωτεύοντα λόγο για θρονικά προβλήματα, όπως στο ζήτημα της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας. Αντίθετα, με την κατάργηση του Νομοθετικού Συμβουλίου και την εξορία, τη φήμωση ή τη συνεργασία πολλών πολιτευτών με τις Αρχές, η επιρροή του πολιτικού κόσμου περιορίστηκε σημαντικά. Μετά την πτώση της Παλμεροκρατίας, οι κυρίαρχοι πόλοι στο εσωτερικό ήταν αυτοί που είχαν μείνει αλώβητοι στα χρόνια της απολυταρχίας: Η Εθναρχία και η Αριστερά.

Ειδικά για την κυπριακή αριστερά, αξίζει να πούμε ότι το «Ανορθωτικόν Κόμμα του Εργαζομένου Λαού», το ΑΚΕΛ, που ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1941, ήταν το πρώτο κυπριακό κόμμα το οποίο έθεσε ρητά στο καταστατικό του 1946 ως τελικό σκοπό «την ανοικοδόμηση της σοσιαλιστικής – κομμουνιστικής κοινωνίας», τονίζοντας «ότι στο σημερινό στάδιο - κάτω από συνθήκες εθνικής υποδούλωσης του κυπριακού λαού - το ΑΚΕΛ βάζει στην πρώτη γραμμή τον αγώνα για την εθνική αποκατάσταση του λαού, την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα». Ένα ερώτημα που δεν έχει τεθεί ακόμη από την ιστορική έρευνα είναι κατά πόσο το ΑΚΕΛ ως επαναστατικό κομμουνιστικό κόμμα ήταν διατεθειμένο ή επιδίωξε να αποκτήσει τα μέσα να αγωνιστεί με κάθε τρόπο για την ένωση, ακόμη και με τα όπλα. Είναι ένα πολύπλοκο ζήτημα που το δυσκολεύει η έλλειψη ή η αδυναμία πρόσβασης στις κομματικές πηγές. Ακολούθησε, εξάλλου, η θεαματική στροφή και αλλαγή πολιτικής του ΑΚΕΛ, με τη συμμετοχή στη Διασκεπτική και η όξυνση του εσωτερικού μετώπου, ειδικά κατά το 1948. Είναι ένα ζήτημα για το οποίο έχουμε, ακόμη, να μάθουμε πολλά: Υπενθυμίζουμε, μόνο, τη συνάντηση των Φιφή Ιωάννου και Ανδρέα Ζααρτίδη με τον Νίκο Ζαχαριάδη, στα βουνά της Δυτικής Μακεδονίας τον Δεκέμβριο του 1948, όταν οι δύο Κύπριοι κομμουνιστές άκουσαν εμβρόνητοι τον πανίσχυρο ηγέτη του ΚΚΕ να τους προτρέπει²⁰:

²⁰ Φιφής Ιωάννου (επιμ. Γαβριήλ Παπάς), *Έτσι άρχισε το Κυπριακό. Στα χρόνια μιας δεκαετίας (1940-1950). Σχέσεις ΑΚΕΛ-ΚΚΕ στα χρόνια του εμφυλίου*, Αθήνα 2005, σελ. 337.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΕΠΙ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

«Κοιτάξετε να μπείτε στην άμεση συνθηματολογία για Ένωση και να αναπροσαρμόσετε ανάλογα τη στρατηγική και την τακτική σας. Δεν έχετε στην Κύπρο βουνά; Δεν έχετε όπλα;» Δεν είναι γνωστό πώς προσπάθησε το ΑΚΕΛ να εφαρμόσει τις προτροπές του Νίκου Ζαχαριάδη. Είναι, όμως, αξιοσημείωτο, ότι ο πρώτος ηγέτης ελλαδικού πολιτικού κόμματος που προσπάθησε να εξωθήσει τους Έλληνες Κυπρίους στο ένοπλο αντίρρηση ήταν ο Νίκος Ζαχαριάδης, μεσούντος του Εμφυλίου, στον τελευταίο χειμώνα του Εμφυλίου, τον Δεκέμβριο του 1948.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1940 το ναυάγιο της «Διασκεπτικής» και η αποτυχία του λόρδου Winster σήμανε το άδοξο τέλος της μόνης βρετανικής μεταπολεμικής «παραχώρησης» προς τους Κυπρίους, παρά τα όνειρα που είχαν πλάσει οι τελευταίοι μετά τις διακηρύξεις των νικητών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπέρ του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών. Σημειώνουμε, επίσης, ότι στο συνέδριο της Ειρήνης του Παρισιού το Κυπριακό δεν υποβλήθηκε επίσημα από την Αθήνα, παρά τις διαφωνίες και την πικρία των Ελλήνων Κυπρίων, που υπάκουσαν τελικά στις προτεραιότητες του «εθνικού κέντρου», όπως και μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η μη ανάμειξη της νήσου στον μεταπολεμικό εδαφικό διακανονισμό ήταν μια εξέλιξη που οι Κύπριοι θα χρέωναν στις ελληνικές κυβερνήσεις, με συνέπεια την ευθεία αμφισβήτησή τους και την αποφυγή συμμόρφωσης στις μελλοντικές οδηγίες τους. Ακόμη, όμως, δεν είχε ωριμάσει η ιδέα για την αναμέτρηση με τους Βρετανούς: Τον Δεκέμβριο του 1947 ο νεοεκλεγείς Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ο Β΄, ένας άνθρωπος που είχε εξοριστεί από τους Βρετανούς για δεκαέξι χρόνια μακριά από την πατρίδα του είχε δηλώσει κατηγορηματικά: «Ουδέποτε θα επιτεθώμεν κατά της Βρετανίας διά να επιτύχωμεν την Ένωσιν»²¹.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 το «προζύμι της πίκρας», για να θυμηθούμε τον σεφερικό στίχο, άρχισε να φουσκώνει, αφού η προκλητική αδιαλλαξία των Βρετανών παρέμενε αναλλοίωτη, και μετά την οργάνωση του Ενωτικού Δημοψηφίσματος του 1950, ενώ ούτε και η διεθνοποίηση του Κυπριακού, με την προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη απέδωσε τα αναμενόμενα. Είναι χαρακτηριστικό για τη βρετανική στάση ότι η 1^η Απριλίου 1955 ήταν κεραυνός εν αιθρία για την τοπική κυβέρνηση και σχεδόν για όλους τους Βρετανούς που είχαν υπηρετήσει στην Κύπρο, παρότι είχε προηγηθεί η σύλληψη των ανδρών του πλοιαρίου «Άγιος Γεώργιος» στη Χλώρακα. Υπάρχουν δεκάδες αναφορές στα βρετανικά κρατικά αρχεία όπου οι ανώτεροι κυβερνητικοί υπάλληλοι της αποικιακής κυβέρνησης στην Κύπρο και στελέχη του Υπουργείου Αποικιών υποστηρίζουν ότι οι Κύπριοι ήταν αδύνατο να καταφύγουν στα όπλα και

²¹ Εφημ. *Ελευθερία*, 19-12-1947.

τους συγκρίνουν με αρκετά υποτιμητικό τρόπο, με άλλους πιο «ταραχώδεις» αποικιοκρατούμενους λαούς. Αυτή η οριενταλιστική ρατσιστική αποικιακή νοοτροπία απεικονίζεται καλύτερα στη ρήση του Κυβερνήτη της Κύπρου Andrew Wright, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, που καταγράφει ο Βρετανός ιστορικός Robert Holland²²: «Αν δείξεις το ραβδί στους Κυπρίους, δεν χρειάζεται να φωνάξεις τους στρατιώτες». Αυτές οι στερεότυπες αντιλήψεις θα διαψεύδονταν οικτρά κατά το 1955-1959.

Τις δυσκολίες και τα τεράστια εμπόδια που είχε να ξεπεράσει ακόμη και η απλή σκέψη για ένοπλο αγώνα στην Κύπρο στη δεκαετία του 1950, απαριθμεί στα Απομνημονεύματά του ο Γεώργιος Γρίβας Διγενής²³: Είτε λόγω χώρου (εύκολος αποκλεισμός του ανεφοδιασμού σε πολεμοφόδια από το εξωτερικό, έλλειψη ορεινών δύσβατων όγκων για κινήσεις και απόκρυψη ανταρτικών ομάδων), είτε λόγω τοπικών συνθηκών (ανυπαρξία οπλισμού, το απειροπόλεμο των Κυπρίων, δυνατότητα μεταφοράς στην Κύπρο σε σύντομο χρονικό διάστημα μεγάλων βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων ικανών να συντρίψουν κάθε εξέγερση, η ανάμνηση της σκληρής αποικιακής αντεπανάστασης μετά τα «Οκτωβριανά» του 1931 και φόβος επανάληψής της σε πιθανή αποτυχία, αδυναμία και απροθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων να προσφέρουν ουσιαστική βοήθεια).

Παρά τις αντιξοότητες αυτές, από τους πρώτους μήνες του 1951 στην Αθήνα, οι αδελφοί Σάββας και Σωκράτης Λοϊζίδης είχαν ήδη συζητήσει με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και τον απόστρατο συνταγματάρχη Γεώργιο Γρίβα την ιδέα της οργάνωσης ένοπλου εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος. Οι συζητήσεις αυτές ήταν ο πρώτος σπόρος για την ίδρυση της ΕΟΚΑ. Για τις σκέψεις και τις ενέργειες «γύρω από το θέμα της εμπράκτου κατά της αποικιοκρατίας αντιστάσεως» είναι χαρακτηριστικά όσα αφηγείται ο εξόριστος των Οκτωβριανών, Σάββας Λοϊζίδης:

«Δι' εμέ, ασφαλώς, η ιδέα υπήρξε πολύ παλαιότερα. Διότι αυτή η ιδέα ήτο και το κίνητρον της μυστικής Οργανώσεως της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως του 1930 που συνεδέθη με την αυθόρμητον εθνικὴν εξέγερσιν του 1931 του όλως αόπλου τότε ελληνικοῦ κυπριακοῦ λαοῦ, την οποίαν αι αγγλικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἐπνίξαν εἰς το αἷμα ἐντὸς ολίγων ημερῶν»²⁴.

²² Ρόμπερτ Χόλλαντ (μετάφρ. Βίλλυ Φωτοπούλου), *Η Βρετανία και ο Κυπριακός αγώνας 1954-1959*, Αθήνα 2001, σελ. 55.

²³ Γεώργιος Γρίβας – Διγενής, *Απομνημονεύματα αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Αθήνα 1961, σσ. 12-14.

²⁴ Σάββας Λοϊζίδης, *Ατυχή Κύπρος. Πώς έζησα τους πόθους και τους καημούς της, 1910-1980*, Αθήνα 1980, σελ. 96.

Η ίδρυση της Κ.Α.Ρ.Η. στην Αθήνα, από τον Ιωάννη Χατζηπαύλου – Ιωαννίδη και ομάδα αποστράτων (Βασίλης Ντερτιλής, Μίκης Π. Μελάς, Ρόκος Καλιανέσης) στην οποία μυήθηκαν και Κύπριοι φοιτητές, δείχνει ότι κατά το 1952-1954 η ανάγκη για ένοπλη δράση προβάλλε ως η μόνη διέξοδος για να πειστεί η Μεγάλη Βρετανία να παραχωρήσει την ελευθερία στην Κύπρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ομάδα της Κ.Α.Ρ.Η.²⁵ είχε συζητήσει το ενδεχόμενο δυναμικών ενεργειών εναντίον των Βρετανών στην Κύπρο και μετά το 1931. Εξάλλου, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι τελικώς ο αγώνας της ΕΟΚΑ εξελίχθηκε σε μια τετραετή πολεμική αναμέτρηση, πρωταρχικός σκοπός του Γ. Γρίβα – Διγενή, σύμφωνα με το «Προκαταρκτικόν Γενικόν σχέδιον» που συνέταξε ο κατοπινός αρχηγός της ΕΟΚΑ, τον Φεβρουάριο του 1953 ήταν:

«Διά πράξεων ηρωισμού και αυτοθυσίας να κινήσωμεν το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινής γνώμης, ιδία δε των Συμμάχων, επί του κυπριακού ζητήματος, το οποίον θα ήτο δυνατόν, ούτω, να τοις παράσχη πράγματα, εάν δεν δοθή λύσις, ικανοποιούσα ημάς.» Ως προς τους τρόπους δράσης, το σχέδιο έκανε λόγο για δολιοφθορές, σε πρώτη φάση, και για ενέργειες ευαρίθμων ευελίκτων μαχητικών ομάδων κρούσεως, αλλά, τόνιζε, ότι σκοπός δεν ήταν «να επιβάλωμεν μίαν ολοκληρωτικήν ΥΛΙΚΗΝ ήτταν εις τας αγγλικάς δυνάμεις εν Κύπρω, αλλά μίαν ΗΘΙΚΗΝ τοιαύτην, διά της κατατριβής, παρενοχλήσεως, συγχύσεως και εκνευρισμού τούτων»²⁶.

Η οργάνωση ένοπλης εξέγερσης εναντίον της βρετανικής αυτοκρατορίας από τους Έλληνες Κυπρίους δεν ήταν ούτε εύκολη, ούτε αβασάνιστη απόφαση. Πάνω από όλα, όμως, όπως εύστοχα υποδεικνύει ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου²⁷, η κυπριακή επανάσταση του 1955-1959, «δεν θα έπρεπε να γίνει», με την έννοια ότι η Κύπρος έπρεπε να είχε ήδη αποδοθεί ήδη στην Ελλάδα από την αποικιοκρατική δύναμη. Και αυτό ακριβώς, ήταν, που έφερε νομοτελειακά την εξέγερση: Τον Νοέμβριο του 1912 μέσα στο κλίμα της ευφορίας για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης ο Νικόλαος

²⁵ Για την ΚΑΡΗ βλ. Σύνδεσμος Αποδήμων Δροσυωτών, *Αφιέρωμα. Ιωάννης Χατζηπαύλου – Ιωαννίδης, αρχηγός της Κ.Α.Ρ.Η.*, Κύπρος 1998.

²⁶ Γεώργιος Γρίβας – Διγενής, *Αγών Ε.Ο.Κ.Α. και Ανταρτοπόλεμος. (Πολιτικοστρατιωτική μελέτη)*, Αθήνα 1962, παράρτημα, σσ. 3-4. Πρβλ., για το ίδιο ζήτημα την εξαιρετική ανάλυση του Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού. Η δεκαετία του 1950*, Αθήνα 2005, σσ. 262-273.

²⁷ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Ο τελευταίος ελληνικός εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας: Κύπρος 1954-1959. Βασικοί άξονες και προοπτικές μελέτης», στον τόμο *Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Επιτροπή για την Κύπρο* (επιμ. Ανδρέας Βοσκόκης), Κύπρος. *Αγώνες ελευθερίας στην ελληνική ιστορία*, Αθήνα 2010, σσ. 261-262.

ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΠΟΥΛΙΟΥ

Καταλάνος εξέφραζε στην εφημερίδα του, τον «Κυπριακό Φύλακα» της Λευκωσίας²⁸, τη βεβαιότητά του ότι η Βρετανία θα απέδιδε οπωσδήποτε την Κύπρο στην Ελλάδα. Εάν παρ' ελπίδα, συνέχιζε ο Μανιάτης φυσικομαθηματικός, η Βρετανία συνέχιζε να κρατά υπόδουλη την Κύπρο, παρά τη θέληση του κυπριακού λαού,

«η κατοχή θα απέβαινε απεχθεστέρα και επαχθεστέρα και ο λαός απελπίσας θα αναγκασθή να αποδυθή εις απεγνωσμένον αγώνα μη υπολογίζων ούτε τας ακαταμάχητους δυνάμεις των κρατούντων, ούτε τους παρεπομένους κινδύνους. Αι εξεγέρσεις των υποδούλων λαών κατά των αφορήτων τυράννων αυτών δεν γίνονται δι' υπολογισμών, αλλ' από ακρατήτου παραφοράς ως εκρήξεις αναφλεξίμων αερίων».

Σύμφωνα με όσα προφητικά έγραφε ο Καταλάνος το 1912, η αποικιακή αυτοκρατορία με την άρνησή της να επιλύσει τα κυπριακά οικονομικά αιτήματα και με την αδιαφορία της απέναντι στην ενωτική αξίωση των Ελλήνων Κυπρίων, προετοίμαζε τη μοιραία έκρηξη:

«Εάν σήμεραν αρκούμεθα εις διαβήματα όλως νομοταγή και ακίνδυνα, η επίμονος άρνησις και καταφρόνησις των κρατούντων μοιραίως θα εξωθήση τον λαόν εις απόγνωσιν και της απογνώσεως αι παραφοραί αποβαίνουνσιν πολλάκις ακαταμάχητοι».

²⁸ «Η εθνική τύχη», *Κυπριακός Φύλαξ*, 24-11-1912.